

UOT 81**AZƏRBAYCAN: DİL, GENEZİS PROBLEMI**

S.Ş.MUSTAFAYEVA
Bakı Dövlət Universiteti
mustafayeva-saida@mail.ru

Məqalədə, aktual mövzulardan biri olan Azərbaycan xalqının genezisi, Azərbaycan dilinin formalaşması və inkişafı tarixinin araşdırılması istiqamətində aparılmış tədqiqatlardan bəhs olunur.

Eyni zamanda, məqalədə Azərbaycan xalqının mənşəyi məsələsinə aydınlıq gətirilməsi məqsədilə əlaqəli hər iki sahənin mübahisəli məqamları, türk tayfalarının, türkcənin Azərbaycanda yayılması mərhələləri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan xalqı, dil, genezis, türk, tayfa

Azərbaycan xalqının genezisi məsələsi tarixşünaslıqda günümüzdə qədər müxtəlif metodoloji mövqelərdən və fərqli formalarda şərh edilmişdir. Bu səbəbdən də, xalqın genezisi, dilimizin formalaşması və inkişafı tarixinin araşdırılması Azərbaycan tarixşünaslığının qarşısında duran aktual məsələlərdən biridir. Çünki Azərbaycan dilinin mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan xalqının etnogenezisi məsələsi ilə birbaşa bağlıdır. Deməli, dilimizin yaranma və formalaşma tarixinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində araşdırma aparılarkən bu iki sahənin mübahisəli məqamlarından çıxış edilməlidir. Həmin səbəbdən də, xalqın genezisi tarixçilərlə yanaşı, dilçilərin, ədəbiyyatşünasların, sənətşünasların... da diqqət mərkəzindədir. Bu baxımdan da, Azərbaycan xalqının mənşəyi məsələsi ilə son zamanlar dilçi – türkoloqların da ardıcıl şəkildə məşğul olduqlarını qeyd etmək lazımdır. Onu da əlavə edək ki, genezis problemi üzərində çalışan tarixçilər son illər dil materiallarına daha çox müraciət edirlər.

Məlumdur ki, mütəxəssislər genezisi etibarilə türk xalqlarından biri olan Azərbaycan xalqının «yerli» qıpçaq tayfaları ilə «gəlmə» oğuz tayfalarının, sadəcə desək, birləşməsi əsasında formalaşmasına şübhə etmirlər (6; 3; 8 və d.). Lakin həmin birləşmənin tarixi gedişi, sosial, kulturoloji, linqvistik təfsilatı barədə isə müxtəlif mülahizələr irəli sürülür və mübahisəli məqamlar yaranır.

Türk tayfalarının və türkcənin Azərbaycanda yayılması məlumdur ki, hun yürüşləri ilə başlayır. Azərbaycana şimaldan eramızın ilk əsrlərindən başlayaraq axın edən hun türkləri, xüsusilə də onların dilləri barəsində müxtəlif fikirlər

söylənilir. Yəni məsələyə fərqli istiqamətdən yanaşırlar. Bir qrup tədqiqatçı alimlər hun tayfa birliyinin tərkibində türk etnoslarının əksəriyyət təşkil etmədiyini, bu səbəbdən də Şərqi hunları ilə Qərbi hunlarının mənşəcə fərqli olduqlarını sübut etməyə çalışırlar. Mövcud faktlara əsaslanan tədqiqatçılar isə hunların türk mənşəli olduqlarına inandıqları kimi, həmin fikri təkidlə irəli sürərək, faktlarla sübut etməyə çalışırlar (10, 36-40).

Hun birliyinin tərkibində olan türk tayfalarının (bulqarlar, sabirlər, avarlar, peçeneqlər və d.) eramızın ilk əsrlərindən etibarən etnolinqvistik proseslərdə bütöv halda çıxış etdiklərini və Azərbaycana axın etdikləri dövrdə də məhz bir tayfa dili - dialekt nümayiş etdirdiklərini mövcud dil faktları da təsdiq edir. Həmin xüsusiyyətlər isə qıpçaq tayfa dilinə uyğun gəlir. Onlar yalnız bir tayfa dilinə mənsubluğunu Qədim Bizans, gürcü və digər dillərə məxsus yazılı abidələrdə öz əksini tapmış türk mənşəli sözlərin fonetik, leksik-semantik müqayisələrinin nəticələri də təsdiq edir. Azərbaycanın, xüsusilə şimalında eramızın əvvəllərindən başlayaraq mütəşəkkil şəkildə məskunlaşan qıpçaq türklərinin öz yazıları bizə gəlib çatmasa da, ən gec V əsrdən etibarən Cənubi Qafqazın bir sıra mənbələrində türk mənşəli sözlər, qıpçaq sözləri bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmışdır (4, 20).

Qıpçaqların (müxtəlif adlar altında) Azərbaycan ərazilərinə hücumları VII əsrə qədər davam edir. Hətta ətraf regionları işğal edərək burada möhkəmlənmiş ərəblər də həmin hücumların qarşısını ala bilmirlər. Lakin IX əsrə doğru Türkiyədən Azərbaycana yeni bir türk tayfasının yürüşləri, oğuz yürüşləri başlanır ki, bununla da, onların qarşısını daha güclü olan bir qüvvə, oğuzlar kəsir. Bu səbəbdən də, qıpçaq hücumları azalmağa başlayır. Hətta qıpçaqlar həm Azərbaycanın, həm də Qafqazın şimalında «oturaq» həyat tərzinə keçirlər.

Məsələni tarixi aspektdən izah edən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nəşr etdiyi «Azərbaycan tarixi»ndə qeyd edilir ki, «III əsr Azərbaycan ərazisinə türkdilli tayfaların axını ilə əlamətdardır» (1, 22) və bundan sonra b.e. II əsrdə yaşamış Dionisi Periyeqetdən belə bir sitat verilir: «... Şimal-Qərbi tərəfdən başlasaq... Xəzər dənizi sahilində birinci yaşayanlar – skiflərdir... sonra unnlar (yəni hunlar - N.V), onlardan sonra kaspilər, daha sonra dağlıq ölkədə yaşayan döyüşkən albanlar və kadusilər, onlara yaxın mərdlər, girkanlar və tapirlərdir...» (1, 22). Həmin fikirlərdən belə bir nəticəyə gəlinir ki, III əsrdən daha əvvəl, «artıq II əsrdə şimalı-cənublu Azərbaycan ərazisində Qafqaz, İran və türk (unnlar-hunlar) etnik komponentləri mövcud idi.

Mənbələr hunların eramızın ilk əsrlərində şərqi qərbi - Avropaya köç etdiklərini və həmin köçün bir neçə əsr davam etdiyi fikrini irəli sürür. Köç edən hunların bir sıra tayfaları yol boyunca məskunlaşır ki, bu cür hunlarla məskun ərazilərdən biri də Şimali Qafqaz olur. Azərbaycana gələn, müəyyən müddət burada yaşayıb qayıdan hunlarla yanaşı, Azərbaycanı, xüsusən də onun Şimalını özünə vətən seçib burada məskunlaşanları da var idi. Azərbaycan tarixinin II hissəsində Movses Xorenatsiya istinadən bildirilir ki, hökmdar Valarşın (Valogezin) (197-215/6) dövründə «xəzir (xəzər) və basil (barsil)

kütlələri birləşərək öz hökmdarları Vnasep Surxanın başçılığı ilə Kür çayını keçdilər və onun bu biri sahilinə səpələndilər. Çoxsaylı ordu ilə köçərilərin qarşısını kəsən Valarş onları Çorayadək qaytara bilsə də, özü «qüdrətli oxatanların əlində» həlak oldu. Ondən sonra hakimiyyət başına keçən Xosrovun (217-236) dövründə də (Aqafangel və başqalarının verdiyi məlumata görə) hun türklərinin yenidən Qafqazın cənubunda görüdükləri qeyd edilir (1, 23).

Hunlar Şimali Qafqazda III-VII əsrlərdə böyük nüfuza sahib olmuşlar. Bu səbəbdən də , uzun müddət həmin ərazi «hun ölkəsi» kimi tanınmışdır.

Şimali Qafqaz hunlarının buradan Azərbaycana «enməsi» adətə çevrilmişdi. Bu vəziyyət isə Azərbaycanın etnik mənzərəsinə ciddi təsir göstərirdi. Nəticə olaraq da, II-III əsrlərdən başlayaraq Azərbaycanın Şimalı sürətlə türkləşirdi. İber-Qafqaz, İran etnosları isə dağlara sıxışdırılırdı. Beləliklə də, Hunların Azərbaycanda inamla məskunlaşması onların yalnız Şimali Qafqazda deyil, ümumən Cənubi Rusiyada hakimiyyətlərini genişləndirdikləri, Qərbi Avropaya meydan oxuduqları dövrə düşür (13, 86-92). Həmin vaxtlarda Azərbaycana hun axınlarının qarşısını almağa heç bir etnik qüvvənin gücü çatmır. Hətta hun türkləri, onların döyüşkənliyi, döyüşdə amansızlığı barədə Azərbaycanda yaşayan qeyri-türk mənşəli etnoslar arasında miflər yaranmağa başlayır. Hunların Azərbaycandakı hərbi-siyasi nüfuzu Bizans yazıçı – diplomatı Panili Priskin və latın yazıçısı Yevsevi İyeronimin (V əsr) məlumatlarında da aydın bir şəkildə əksini tapmışdır (1, 24).

Şimali Qafqazdan gələn hun türklərindən qorunmağa çalışan sasanilər III - V əsrlərdə Çora (Dərbənd) keçidini nəzarətdə saxlamağa çalışırdılarsa da , digər tərəfdən, hun türklərinin döyüşkənliyindən öz hərbi məqsədlərində istifadə etmək üçün onlarla hərbi-siyasi ittifaqa da girirdilər. Bu elə bir dövr idi ki, hun türkləri artıq öz yüksəliş (pasionarlıq) dövrünü yaşayırdı və tarixi mənbələrin də qeyd etdiyi kimi onlar nəinki Azərbaycanın cənubuna, hətta Mesopotamiyaya qədər hərbi yürüşlər edirdilər. Həmin yürüşlər VI əsrdə, sabirlərin hun tayfa birliyinə başçılıq etdiyi dövrlərdə daha da intensivləşmişdi (1, 26). Avarların VI əsrin sonlarına doğru Şərqdən başlanan güclü hücumları sabirlərin Şimali Qafqazdakı hakimiyyətini sonlandırmaqla bərabər, hun birliyinin də dağılmasına səbəb oldu. Qafqazın cənubuna sıxışdırılmış sabirlərin böyük bir hissəsini Xosrov Ənuşirəvan Azərbaycanın Şimal-Qərbində («Kitabi - Dədə Qorqud»un ifadəsi ilə «Gürcüstan ağzında») yerləşdirdi (1, 26-27).

Azərbaycana ərəblərin yürüşləri dövründə xəzərlər regionun ən güclü etnosu sayılırdı. Xəzərlərin belə böyük siyasi-hərbi gücə sahib olmalarının səbəbi isə Şimali Qafqazda yaşayan türk tayfalarının – sabir, bulqar, barsil və d. onların ətrafında birləşməsi idi. Bu səbəbdən də Azərbaycan bir sıra ərəb mənbələrində «Xəzərlər ölkəsi» kimi tanınmışdır (1, 27). Ərəblərin istilasına qədər Xəzərlər Cənubi Qafqazda heç bir hakimiyyətlə hesablaşmamış, İranın isə regiondakı siyasi nüfuzunu zəiflətməyə çalışmışlar (11, 169). Ərəblərin Cənubi Qafqaz uğrunda mübarizəsində də onların qarşısına çıxan qüvvə nə albanlar, nə ermənilər, nə də gürcülər deyil, məhz xəzərlər olmuşdur. Sözsüz ki, ərəblərin

bu barışmaz düşmənləri Cənubi Qafqaz ölkələrinə hücum etmək üçün heç bir əlverişli şəraiti əldən buraxmırdılar.

Xəzər torpaqlarına ərəblərin yürüşləri çox vaxt onların məğlub olaraq geri çəkilmələri ilə nəticələnirdi. Həmin hadisələrdən biri, xilafətin Şimal rayonları üzrə canişin, xəlifə validin qardaşı Məsləmə ibn Əbdül Məlikin 713-714-cü illərdə xəzərləri cəzalandırmaq məqsədilə onların üzərinə hücumu keçməsi özlərinin məğlubiyəti ilə nəticələnmişdir (11, 175). Digər bir döyüş zamanı, yəni 729-cu ildə xəzərlər Azərbaycana yürüş edərək, ərəb ordularını darmadağın edir və Məsləmə ibn Əhdül Məliki əvəz edən canişin Carah ibn Abdulla öldürülür (11, 176).

Cənubi Qafqazda yaşayan etnoslar, xalqlar, ərəblərə qarşı mübarizəni davam etdirmək məqsədilə xəzərlərlə gizli, yaxud açıq müttəfiqlik münasibəti yaradırdılar (11, 265, 281). Bu da, xəzərlərin Cənubi Qafqazda siyasi nüfuza və hərbi gücə sahib olmasının göstəricisi idi. Bəzən isə vəziyyət o həddə çatırdı ki, «yerli» qıpçaqlar məhz İber-Qafqaz mənşəli etnoslarla ittifaqda «gəlmə» oğuzlara qarşı çıxış edirdilər (5, 101).

Bir tərəfdən, öz sərhədlərini genişləndirərək daha münbit torpaqlar əldə etmək, digər tərəfdən isə Çinin onları sıxışdırması səbəbindən türklərin Şərqdən Qərbə doğru artan yürüşləri IX əsrdən daha fəal xarakter almışdı.

Nəhayət ki, I minilliyin ikinci yarısında öz yüksəliş («passionarlıq») dövrünü yaşayan qıpçaq türkləri ilə oğuz türkləri biri digəri ilə həm qarşılıqlı əlaqədə, həm də müəyyən qarşıdurma şəklində (qıpçaqlar Xəzər dənizinin Şimalından, oğuzlar isə cənubundan) Qərbə doğru axın edirdilər.

«Kitab ül-tican fi mülk himyər» adlı əsərində türklərdən bəhs edən Əbdülməlik ibn Hişam (VIII əsrin sonu – IX əsrin əvvəlləri) yazır ki, «Yəmən padşahı Raşi zamanında onun sərkərdələrindən biri - Şimr ibn əl-Qəttaf ibn əl-Müntab... yüz min nəfərlik ordu ilə türklərlə döyüş-döyüşə Azərbaycana daxil oldu. Döyüş nəticəsində türklər məğlub oldular» (2, 56). Həmin mənbə digər bir, əski ərəb tarixi ilə bağlı mülahizələr söyləmiş Übeyd ibn Şəriyyənin belə bir fikri də qeyd edilmişdir: «Ora (söhbət Azərbaycandan gedir–müəllif) türk torpağıdır. Onlar ortaya cəmləşərək bir-biri ilə qarışmış və təkmilləşmişlər» (2, 57).

Həmin əsərdən çıxış edərək onu deyə bilərik ki, bu günə qədər öz aktuallığını qoruyub saxlayan Azərbaycan xalqının etnogenezi məsələsi haqqındakı fikrin əsası bir qədər seyrçi olsa da həmin əsərdə də öz təsdiqini tapır.

Azərbaycan xalqı üçün çox önəmli olan – xalqımızın və dilimizin formalaşması prosesinin məhz bizim eranın I minilliyində getdiyini bütün tədqiqatçılar təsdiq etsələr də, həmin prosesin başlanğıc və başa çatma vaxtları haqqındakı mülahizələrdə fikir ayrılığı mövcuddur (1, 362).

Tədqiqatçı alim Nailə Vəlixanlı həmin istiqamətdə söylənmiş mülahizələri nəzərdən keçirərək belə bir fikir irəli sürmüşdür: «Tarixi və coğrafi qaynaqlardakı çoxsaylı faktların, eləcə də onomastik və folklor materialının tədqiqi sübut edir ki, artıq VII yüzilliyin sonralarında, yəni ərəblərin Azərbaycanda *hegemon qüvvəyə çevrilməyə başladığı*, şimalı-cənublu torpaqlarımızın xilafət tərkibinə *daxil* edildiyi dövrdə türkdilli, İrandilli və Qafqazdilli olan Azərbaycan

əhalisi içərisində funksional birincilik türk dillərinə məxsus idi» (1, 362).

Sözsüz ki, oğuz türkləri Xəzər dənizinin cənubundan Azərbaycana gəlib burada məskunlaşana qədər hun-qıpçaq türkləri kifayət qədər geniş yayılmış, hətta türk mənşəli Azərbaycan dilinin formalaşmasının ilk mərhələsi başa çatmış, müəyyən konsolidasiya prosesi (V əsrdən) də getmişdi.

Xüsusi fonografik, leksik-qrammatik normativliyi olan yazı dilinə sahib oğuzların Azərbaycanda məskunlaşmasının Azərbaycandakı etnolinqvistik proseslərə nəinki əhəmiyyətli, hətta əsaslı təsir göstərdiyini deyə bilərik. Bu baxımdan səlcuq hücumlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Elə ona görə də bir sıra tədqiqatçılar uzun zaman Azərbaycanın səlcuqlaşmasını Azərbaycanın türkləşməsi kimi başa düşüb, qüsurlu konsepsiyalar yaratmışlar. Həmin konsepsiyaları nəzərdən keçirən professor Y.B.Yusifov belə bir qənaətə gəlmişdir ki, türk tayfalarının (oğuz-səlcuqların) yeni axını ilə əlaqədar, ancaq səlcuqlara qədərki Azərbaycan türkcəsinin «səlcuqlaşması» deyil, dildə oğuz-səlcuq leksik ünsürlərinin yayılması barədə danışmaq olar (12, 31).

Xalqımızın və dilimizin təşəkkül və formalaşması tarixi istiqamətində aparılan araşdırmaların da təsdiq etdiyi kimi, oğuz-səlcuqların Azərbaycan etnik-mədəni sisteminin formalaşmasında rolu çox böyükdür – onların mükəmməl yazı mədəniyyətinə, güclü dövlətçilik təcrübəsinə malik olmaları, İslam dini əsasında mənəvi-ideoloji baxımdan yenidən təşkil olunmaları (IX-X əsrlər) və II minilliyin əvvəllərindən başlayaraq, dünyaya hakim olmaq (və dünyada «nizam yaratmaq») siyasəti yeritmələri, təbii ki, həmin türk etnosuna Şərqdə geniş mövqe vəd edirdi. Oğuz-səlcuqların dünyaya («aktiv dünyaya») hakim olmaq və cəmiyyətdə «nizam yaratmaq» siyasəti o qədər gücləndi ki, onlar özlərini yüksək təbəqənin şəxsində özlərini, a) yalnız bir türk kimi deyil, həm türk, həm fars, həm də ərəb kimi göstərməyə başladılar; b) hər üç, türk, ərəb və fars mədəniyyətin sahibi, davamçısı və mülahizəçisi saydılar; c) həmin dövrdə Şərqdə geniş yayılmış islam (müsəlman) dünyasının hamisi hesab etdilər.

Oğuzların həmin iddiaları, akademik Nizami Cəfərovun da qeyd etdiyi kimi, Türküstandan fərqli olaraq, Azərbaycanda artıq öz passionarlığını itirməkdə olan qıpçaqlara qarşı da yönəldi – tarixçilərin ya görməzliyə vurduqları, ya da sui-istifadə etdikləri möhtəşəm «Kitabi-Dədə Qorqud»da əks olunduğu kimi, oğuzlarla qıpçaqların bir neçə əsr davam edən qeyri-bərabər «mübarizə»si başlandı. «Kitab» oğuzlara məxsus olsa da, burada «yerli» qıpçaqların «gəlmə» oğuzlar tərəfindən sıxışdırılması nəticəsində «yerlilər»in «gəlmələrdən» incikliyinə emosiyası heç də tam inkar olunmur (5, 14-17).

Həqiqətən də, qıpçaqlarla oğuzlar arasındakı olan və kifayət qədər mürəkkəb xüsusiyyətlərə malik ictimai-siyasi, etnik-mədəni, linqvistik və s. münasibətlər Azərbaycan xalqının (və dilinin) mənşəyini səciyyələndirmək baxımından da çox önəmlidir .

Azərbaycan xalqının antropoloji tədqiqi oğuz-qıpçaq etnogenezisinə apardığı kimi, dilinin də fonetika, leksika və qrammatikası ilə oğuz-qıpçaq dil xüsusiyyətlərinə bağlandığını qeyd edən görkəmli türkoloq T.Hacıyev «M.Kaşğari oğuz

və qıpçaq dillərini təxminən eyni xüsusiyyətlər ilə təqdim edir» (7, 59) mülahizəsini irəli sürmüş və öz fikrini nümunələr vasitəsi ilə də təsdiq etmişdir.

Əslində professor X.Koroğlunun «Azərbaycanın və Aranın tam şəkildə türkləşməsində oğuz tayfalarının kütləvi köçlərinin böyük rolu olmuşdur» (9, 15) fikri də maraq doğurur. Çünki Azərbaycana oğuzların (xüsusilə oğuz-səlcuqların) gəlişi İslam dininin türklər arasında yayıldığı, türklərin İslam ideologiyasına dayanaraq dünyaya hakim olmaq uğrunda mübarizəyə qalxdığı dövrlərin ilk mərhələsinə təsadüf edir. Lakin müəllifin fikirlərində təzadlı və mübahisə doğuran məqamlar da var: Məsələn, «Ancaq türkləşmə prosesi sürətlə baş vermədi. Məlumdur ki, səlcuqların ilk çağlarında bəzi Azərbaycan torpaqları vergi verməklə öz müstəqilliklərini saxlamışdılar. Məsələn, Səlcuq hökmdarı Məlik şah (1055-1092) və xüsusən də, onun ölümündən sonra varislər arasında hakimiyyət uygunda aparılan müharibələr zamanında Şirvanşahlar öz müstəqilliklərini qorumuşdular» (9, 15).

Müəllifin belə bir fikrə gəlməsinin səbəbi bəlkə də, həmin dövrdə Duka oğlu Səlcuqun xələflərinin saraylarda farscaya üstünlük verdikləri halda, geniş xalq kütləsinin türkcə danışaraq türk həyat tərzini sürmələri haqındakı tarixi məlumatlardır. Bu isə onu göstərir ki, hakimiyyətin necə bir mövqe tutmasından asılı olmayaraq Azərbaycanın türkləşməsi posesə uyğun bir sürətlə yekunlaşdı. Əslində, oğuzlar (oğuz-səlcuqlar) gələncə qədər həmin türkləşmə prosesi müəyyən həddə çatmışdı ki, həmin fikrin təsdiqinə ərəb-müsəlman mənbələrində də tez-tez rast gəlinir.

X-XI əsrlərdə oğuz-səlcuqlar öz yürüşləri ilə Azərbaycanı səlcuqlaşdıraraq türkləşmə prosesini başa çatdırdılar. Oğuzların, əsasən də oğuz-səlcuqların Azərbaycanın etnogenetik tarixindəki rolunun böyüklüyünün təsiridir ki, a) Azərbaycanın türkləşməsi tarixini bir qrup tədqiqatçılar səhvən məhz onların adı ilə əlaqələndirir, b) Azərbaycandakı oğuz hakimiyyətinin tarixi isə bir sıra elmi-kütləvi (publisistik) əsərlərdə eramızın əvvəllərindəki əsrlərə aid edilir.

Azərbaycanda XI-XII əsrlərdə türk dilində yazılı abidələrə rast gəlinməsə də, M.Kaşğarının «Divani-lügət it-türk»ü əsərinə nəzər saldıqda görürük ki, türk dili həm şifahi, həm də yazılı formada artıq I minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərində Avrasiyanın böyük bir ərazisində yayılmışdı. Eyni zamanda, bu dil elə bir ictimai-siyasi və mədəni nüfuza malik idi ki, ərəb dilinə (İslamın yüksəliş dövründə!) meydan oxuyurdu.

Göründüyü kimi, VII əsrdən başlayaraq tədricən, IX əsrdən isə böyük axınla Türküstandan Azərbaycana gələn oğuz türkləri Azərbaycandakı tarixi türk etnosları və etnodil sistemi ilə son orta əsrlərə qədər müxtəlif səviyyələrdə (dialekt-şivə, danışq dili - ümumxalq dili, yazı dili - ədəbi dil və s.) kontaktda olmuş, həmin kontaktın təbii-tarixi nəticəsi olaraq Azərbaycan milli ədəbi dili formalaşmışdır ki, II minilliyin əvvəllərində başlayan bu proses orta əsrlərin sonlarına qədər davam etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi: 7 cilddə, II c. Bakı: Elm, 2007, 608 s.
2. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı: Çıraq, 2007, 400 s.
3. Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 424 s.
4. Cəfərov N.Q. Azərbaycanşünaslığın əsasları. Bakı: Pedaqogika, 2005, 256 s.
5. Cəfərov N.Q. Azərbaycan xalqının şah əsəri. 5 cilddə. II c. Bakı: Elm, 2007, 352 s.
6. Cəfərov N.Q. Azərbaycan türkcəsinin təşəkkülü: diferensiasiya, yoxsa inteqrasiya? 5 cilddə, III c. Bakı: Elm, 2007, 324 s.
7. Hacıyev T.İ. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. 2 hissəli. I h. Bakı: Elm, 2012, 476 s.
8. Xudiyev N.M. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. 8 cilddə, I c. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 686 s.
9. Koroğlu X.H. Oğuz qəhrəmanlıq eposu. Bakı: Yurd, 1999, 182 s.
10. Mustafayeva S.Ş. Qədim Azərbaycan dilində tayfa dili xüsusiyyətləri. Bakı: Bakı Universiteti, 2013, 168 s.
11. Очерк истории Грузии. 579 с. // <https://www.twirpx.com/file/881726/>
12. Юсифов Ю.Б. Об актуальных проблемах этнической истории Азербайджана. // <https://erevangala500.com/page/84.html>
13. Rene Cronsset. Bozkır imparatorluğu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006, 520 s.

АЗЕРБАЙДЖАН: ПРОБЛЕМА ЯЗЫКА И ГЕНЕЗИСА

С.Ш.МУСТАФАЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье мы говорили об исследованиях проведенных в направлении генезиса азербайджанского народа, которые являются одной из актуальных темы и исследований истории становления и развития азербайджанского языка.

В этой статье мы также проанализировали спорные моменты, связанные с обеими областями как этапами распространения турецких племен и турецкого языка в Азербайджане, чтобы прояснить происхождение азербайджанского народа.

Ключевые слова: азербайджанский народ, язык, генезис, тюрк, племена

AZERBAIJAN: THE PROBLEM OF THE LANGUAGE AND GENESIS

S.Sh.MUSTAFAYEVA

SUMMARY

In the article, we have spoken about the investigations carried out in direction of the Azerbaijanian people genesis which is one of the urgent subject and of the researching the history of the formation and development of the Azerbaijani language.

In order to clarify the origin of the Azerbaijani people, we have also analyzed the controversial points which are related to both areas as the spreading stages of the Turkish tribes and the Turkish language in Azerbaijan in this article.

Keywords: Azerbaijan people, language, genesis, Turk, tribes